

EEN MOGELIJKHEID

FRAGMENT UIT

STADIA OP
DE LEVENSWEG

Kierkegaard Werken

DAMON

Een mogelijkheid

Fragment uit *Stadia op de levensweg*

Kierkegaard Werken

Dit boekje wordt u aangeboden door
Uitgeverij DAMON in samenwerking met de
Redactieraad Kierkegaard Werken.

'Een mogelijkheid' is een fragment uit *Stadia op de levensweg*. De volledige vertaling verschijnt in 2014.

© 2013, Uitgeverij DAMON, Budel

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden veeelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Redactieraad Kierkegaard Werken:
Paul Cruysberghs, Udo Doedens, Frits Florin, Johan Taels,
Annelies van Hees, Karl Verstrynge, Pieter Vos, Onno Zijlstra

www.damon.nl
www.kierkegaard.be

Lectori benevolo. Ten geleide bij 'Een mogelijkheid'

“Langebros dankt haar naam aan haar lengte; als brug is ze namelijk lang, maar als weg beschouwd stelt haar lengte niet veel voor, waarvan je je gemakkelijk overtuigt door dat stuk weg af te leggen. Wanneer je dan aan de overkant staat, op Christianshavn, dan heb je weer de indruk dat de brug toch lang moet zijn, want het is alsof je ver, heel ver weg bent van Kopenhagen.”¹

Met deze zinnen begint en eindigt ‘Een mogelijkheid’, een fragment van een pseudoniem schrijver genaamd Quidam. Het stuk is op zijn beurt afkomstig uit Quidams dagboek dat een substantieel deel vormt van een van Søren Kierkegaards grootste en meest literaire werken, *Stadia op de levensweg*. De begin- en eindzinnen zijn de eenvoud zelve en toch wekken ze de nieuwsgierigheid van de lezer: wat staat er allemaal te

1 SKS 6, 257. Bij de verwijzing naar boeken van Kierkegaard wordt naar *Søren Kierkegaards Skrifter* (SKS), G.E.C. Gads Forlag, Kopenhagen 1997-2012 verwezen, met name het betreffende deel en het paginanummer. Voor dagboek aantekeningen en andere notities wordt eveneens naar SKS verwezen en dan met deel, bladzijde en item. Waar het gaat om niet in de SKS-serie verschenen aantekeningen of dagboekfragmenten, verwijzen we naar de tweede uitgave van *Søren Kierkegaards Papirer*, uitgegeven door P.A. Heiberg, V. Kuhr en E. Torsting, aangevuld door N. Thulstrup en N.J. Cappelørn, Kopenhagen 1969-1978 met deel, afdeling, volgnummer. Zoals gebruikelijk in de serie *Kierkegaard Werken* verwijzen de paginanummers in de kantlijn van de vertaling naar de kritische editie *Søren Kierkegaard Skrifter* (hier deel 6, G.E.C. Gads Forlag, Kopenhagen 1999, pp. 257-268).

gebeuren dat wij moeten weten, waar voert de brug Langebro – *nomen est omen* – ons naar toe?

Stadia op de levensweg verscheen in 1845 en kreeg als ondertitel *Studies van verschillende auteurs, samengebracht, klaargemaakt voor de druk en uitgegeven door Hilarius Bogbinder*.² Zoals de ondertitel reeds laat vermoeden toont Kierkegaard zich in dit werk, na eerdere pseudonieme werken als *Of/Of* (1843), *Vrees en beven* (1843) en *De herbaling* (1843), opnieuw een meester in het pseudoniemenspel en de indirecte mededeling. Met de gefingeerde uitgever Hilarius Bogbinder (letterlijk: 'Hilarius Boekbinder') giet Kierkegaard een eerste pseudonieme laag literaire verf over zijn uitgave. Maar ook Bogbinder verschuilt zich, in de verklaring hoe de bewuste studies in zijn bezit kwamen, weer achter andere pseudonimen.

Bogbinder verduidelijkt de lezer dat hem een aantal jaren voorafgaand aan de publicatie van zijn *Stadia* een aanzienlijke hoeveelheid manuscripten werd aangeleverd om in te binden. Het werk bleef op de plank liggen en toen de opdrachtgever uiteindelijk was gestorven, stuurde hij de papieren terug naar de erven. Per ongeluk bleven evenwel een paar werken bij hem achter, waar hij voor zijn plezier in begon te lezen en waaruit hij zijn kinderen af en toe een pagina liet overschrijven ter oefening van het handschrift. Door een gelukkig toeval kwam het werk daarbij onder de ogen van een kenner die Bogbinder er resoluut op wees met het manuscript goud in handen te hebben.

Welke literaire en filosofische schat, “ter bevordering

2 Voor een uitvoerige beschouwing bij *Stadia op de levensweg* verwijzen we naar het 'Nawoord' van Johan Taels in de nieuwe Nederlandse vertaling (Damon, Budel 2014).

van goede en profijtelijke kennis”,³ werd Hilarius hier in de schoot geworpen? Sta ons toe, beste lezer, vooreerst een poging te wagen de structuur van het werk en zijn pseudoniemen in kaart te brengen. Net als Victor Eremita, Kierkegaards pseudonieme uitgever van *Off/Of*, heeft Hilarius Bogbinder van doen met diverse manuscripten, van de hand van diverse auteurs. Zijn uitgave bestaat uit drie delen die elk een levensstadium vertegenwoordigen. Het eerste deel is het verslag van een soort Platoons symposium door de raadselachtige William Afham (letterlijk: William door/van Hem), waarvan de deelnemers (onder wie personages die Kierkegaard al ten tonele voerde in eerdere pseudonieme werken) door de wijn vervoerd hun esthetische ideeën over de erotische liefde ontvouwen. Het tweede deel vormt een reactie op het symposium door ‘een gehuwd man’ die rechter Wilhelm blijkt te zijn, de stem van de ethiek uit *Off/Of*. Deel drie draagt de titel “Schuldig?’ – ‘Niet-schuldig?’, een lijdensgeschiedenis’, en vormt een psychologisch experiment door een nieuw pseudoniem, Frater Taciturnus (letterlijk: Broeder de Zwijger). Taciturnus verhaalt, om het pseudonieme kluwen compleet te maken, hoe hij aan de dagboeken van “quidam” (letterlijk: een zekere man) gekomen is.⁴ Die dagboeken, zijn experiment, legt hij aan de lezer voor en hij voorziet ze van commentaar.

Met *Stadia op de levensweg* is Kierkegaard zelf als een soort boekbinder te werk gegaan. Het derde deel werd het eerst geschreven en was oorspronkelijk als een zelfstandige uitgave bedoeld. Deel een en twee had hij samen willen uitgeven als

3 SKS 6, 13.

4 In later werk zal Kierkegaard dit personage met de naam ‘Quidam’ aanduiden. Wij volgen hem daarin.

een nieuw soort of/of. Net als in *Of/Of* staan er verschillende levensvisies en levenshoudingen tegenover elkaar: de genie-tende (maar ook lijdende) 'esthetische' afstandelijkheid van wie zich in het leven niet aan anderen wil binden versus de ge-huwde man die meent dat enkel het huwelijk, als daadwerke-lijk besluit, de verliefde verenigt met zijn geliefde. *Of/Of* sloot eerder kort af met een derde optie, met name de religieuze overweging dat "wij tegenover God altijd ongelijk hebben".⁵ Met het experiment 'Schuldig?' – 'Niet-schuldig?' lijkt Kier-kegaard de lezer opnieuw te confronteren met een mogelijk-heid voorbij het esthetische en het ethische levensstadium. Dat zich tussen het experiment en hemzelf drie pseudonie-men bevinden, drijft zijn befaamde 'indirecte mededeling' op de spits: de lezer moet "uit zichzelf de knoop losmaken",⁶ een eigen beeld en oordeel vormen van wat zich voorbij esthetiek en ethiek kan voltrekken en dat op het eigen leven betrekken.

Het verhaal 'Een mogelijkheid' nu, is afkomstig uit het derde deel van *Stadia* en vormt één van de zes verhalen die de reflecties uit de dagboekfragmenten van Quidam door-kruisen. Quidam kijkt in zijn dagboek terug op een verbro-ken verloving in twee reeksen aantekeningen, die van over-dag en die van 's nachts. Overdag noteert hij herinneringen over zijn relatie, zijn gevoelens en de uiteindelijke breuk, in de aantekeningen van middernacht reflecteert hij op die herinneringen. De zes verhalen die hij daarbij optekent slui-ten inhoudelijk nauw aan bij de vragen waar Quidam mee worstelt: in welke mate is hij schuldig aan het gebeurde en wat kan hem eventueel vrijpleiten van het lijden dat hij zijn verloofde – Quaedam – heeft berokkend.

5 *Of/Of*, Boom, Amsterdam 2000, p. 815 / SKS 3, 320.

6 *Oefening in Christendom*, Damon, Budel 2011, p. 151 / SKS 12, 137.

Binnen het bestek van dit ‘Ten geleide’ is het niet mogelijk dieper op Quidams existentiële vraagstukken in te gaan, en evenmin kunnen we de overwegingen en analyses van Taciturnus bij het psychologisch experiment doorgronden – bijvoorbeeld dat Quidam religieus te kort zou schieten om zijn zwaarmoedigheid en existentiële twijfel te boven te komen door zijn schuld om te zetten in berouw. Minder zwaar valt het om de reflecties van Quidam met de biografie van Kierkegaard te verbinden. Zijn eigen vroegtijdig verbroken verloving met Regine Olsen springt daarbij in het oog. Zo zijn letterlijke citaten uit zijn correspondentie met Regine in Quidams overwegingen terug te vinden. Zonder een al te direct verband met Kierkegaards eigen verlangens, angsten en obsessies rond zijn kortstondige verloving te willen suggereren, kunnen we wel zeggen dat hier biografisch materiaal literair gevormd en omgevormd is.

Vooraf bij de zes verhalen wordt door veel auteurs gopperd dat zij zinspelen op problemen uit Kierkegaards persoonlijke leven, in het bijzonder dan de relatie tot zijn zwaarmoedige vader en de vloek die deze over zichzelf en zijn gezin zou hebben afgeroepen. Het verhaal gaat dat Michael Kierkegaard als herdersjongen God had vervloekt op de Jutse hei. Maar tevens had hij na het overlijden van zijn eerste vrouw, nog voor het verstrijken van de rouwperiode, een kind verwekt bij zijn huishoudhulp. Ook had de vader zich tijdens het Deense staatsbankroet van 1813 schaamteloos ten koste van anderen verrijkt. Het schuldbesef van de vader, zijn zwaarmoedigheid en vrees voor de wrake Gods (tegen de tijd dat hun zevende kind, Søren, elf jaar was, waren er al twee kinderen van het gezin overleden en in de jaren daarop zouden nog eens drie kinderen het leven laten) zijn alle elementen die in de genoemde verhalen opduiken.

In 'Een mogelijkheid' wordt wellicht nog een andere biografische mogelijkheid verdicht. Er liggen in Kierkegaards geschriften aanknopingspunten om te denken dat vader Kierkegaard Søren in een moment van vertwijfeling een bekentenis deed die hem slapeloze nachten zou bezorgen. De vader zou als jongeman, verleid door anderen, een bordeel hebben bezocht. Omdat hij doodsbenauwd was syfilis te hebben opgelopen, zou hij laat zijn getrouwd en altijd angstig gebleven de ziekte te hebben doorgegeven. De link van de verhaaltjes met de relatie van vader en zoon Kierkegaard blijft evenwel vindingrijk giswerk van biografen, meer of minder adequaat onderbouwd met verwijzingen naar dagboek aantekeningen van Kierkegaard. Dat neemt niet weg dat zonder enige basis in het leven van de auteur het hoe en waarom van Quidams verhalende intermezzo's, hier in het bijzonder 'Een mogelijkheid', wel erg duister blijven.

Het leven van de protagonist, genaamd 'de boekhouder', vertoont nogal wat gelijkenis met dat van vader Kierkegaard. Van eenvoudige komaf, maar welgesteld geworden door een erfenis van iemand wie hij door zijn arbeidzame en betrouwbare instelling positief was opgevallen. De boekhouder bezocht eens, verleid door wereldwijzere collega's, "een van die oorden waar men [...] de verachtelijkheid van een vrouw met geld betaalt",⁷ en onderzoekt nu de kinderen die hij op zijn wandelingen tegenkomt nauwkeurig op familiegelijkenissen. Vader Kierkegaard zou, zoals vermeld, iets vergelijkbaars overkomen zijn.⁸

7 SKS 6, 263.

8 De aanname hiervoor berust onder meer op twee schetsen uit Kierkegaards dagboek aantekeningen van 1843, met name SKS 18, 163; JJ:76 en SKS 18, 189; JJ:150. Ook het oorspronkelijke ontwerp voor het verhaal met als titel 'Fader-Bekymring' [Vaderzorg] (SLV Ms. 18 / Pap. V B 131) wijst in die richting.

Met deze bescheiden inleiding hopen we de lezer enig houvast te bieden bij het lezen van het fragment. Dit neemt niet weg dat we de lezer ook graag zonder meer aan de literaire kracht van de tekst willen overlaten. Hij toont Kierkegaard als schrijver in al zijn literaire en psychologische scherpte, en wijst in die zin vooruit op *Stadia op de levensweg* in zijn geheel. We durven hopen dat 'Een mogelijkheid' de lezer prikkelt verder te lezen.

Karl Verstrynge en Onno Zijlstra
September 2013

De volledige vertaling *Stadia op de levensweg* verschijnt bij Uitgeverij Damon voorjaar 2014 in een vertaling van Jan Marquart Scholtz, gereviseerd en van noten voorzien door Paul Cruysberghs en Onno Zijlstra, en met een Nawoord van Johan Taels. Ter gelegenheid van het verschijnen wordt dit fragment u door Uitgeverij Damon aangeboden.

De Redactieraad Kierkegaard Werken (www.kierkegaard.be) bestaat uit Belgische en Nederlandse onderzoekers uit verschillende disciplines, met een hartstochtelijke belangstelling voor Kierkegaard. Zij stelt zich tot doel zijn verzamelde werken voor een Nederlandstalig publiek toegankelijk te maken, en werkt daartoe nauw samen met het Kierkegaard Research Centre in Kopenhagen. Sinds de eerste publicatie in 2006 is een gestage stroom van Kierkegaard-vertalingen in de reeks Kierkegaard Werken verschenen. Elke vertaling wordt door de Redactieraad en twee eindredacteuren bezorgd, samen met een kritisch notenapparaat. Het Nawoord bij elke uitgave bevat iets over de totstandkoming van het betreffende werk, over de receptiegeschiedenis ervan, en biedt uitleg over het eventuele pseudoniem, de structuur van het betreffende boek, de context ervan en de plaats die het inneemt binnen het gehele oeuvre.

Een mogelijkheid

Langebro¹ dankt haar naam aan haar lengte; als brug is ze namelijk lang, maar als weg beschouwd stelt haar lengte niet veel voor, waarvan je je gemakkelijk overtuigt door dat stuk weg af te leggen. Wanneer je dan aan de overkant staat, op Christianshavn,² dan heb je weer de indruk dat de brug toch lang moet zijn, want het is alsof je ver, heel ver weg bent van Kopenhagen. Je merkt meteen dat je niet in een hoofdstad of residentie bent; je mist in zekere zin het verkeer en het straatrumoer, je bent als het ware uit je element doordat je onttrokken bent aan het drukke va-et-vient,³ het gejaht waarin de meest uiteenlopende zaken zich gelijkelijk doen gelden, ontruikt aan de luidruchtige gemeenschap waarin een ieder het zijne bijdraagt aan het algemene spektakel. Op Christianshavn daarentegen heerst stilte en rust. Het lijkt of men daar geen weet heeft van de plannen en activiteiten die de hoofdstadbewoners tot een dergelijke lawaaiige en rusteloze bedrijvigheid aansporen, of men er geen notie heeft van al de verscheidenheid die aan het rumoer en de drukte van de hoofdstad ten grondslag ligt. Hier is het niet alsof de grond onder je voeten beweegt, of liever beeft. Je staat er zo zeker op je benen als een sterrenkundige⁴ of een waterleidingcontroleur voor waarnemingsdoeleinden | zou kunnen wensen. Tevergeefs zie je om naar dat sociale *poscimur* [wij worden opgeëist] van de hoofdstad, waarin het zo gemakkelijk is mee te gaan, waar je ieder ogenblik aan jezelf kunt ontsnappen, op elk uur een plaatsje kunt vinden in een omnibus,⁵ overal omringd door afleiders. Hier voel je je verlaten en ge-

vangen in de stilte, die je isoleert, waar je niet aan jezelf ontsnappen kunt, waar je overal omringd bent door niet-geleiders. In sommige buurten zijn de straten zo leeg dat je je eigen voetstappen hoort. De grote pakhuizen bergen niets en brengen niets in, want Echo⁶ is wel een heel stille bewoner, maar wat verdienste en betaling aangaat is geen eigenaar ermee gediend. In de bevolkte wijken is het leven allerminst uitgestorven, maar het is in het geheel niet luidruchtig, veeleer een gedempt mensengedruis, dat althans op mij een soortgelijke indruk maakt als het zomerse insectengezoem, dat de stilte op het land juist accentueert.

Weemoedig word je, zodra je Christianshavn betreedt, want de herinnering te midden van die lege voorraadkamers is weemoedig, net als de aanblik van de overbevolkte straten, waar het oog slechts een idylle van armoede en ellende ontwaart. Je bent het zilte water overgestoken om hier te komen; nu ben je ver, ver weg, in een andere wereld, waar een slager woont die paardenvlees verkoopt,⁷ waar op het enige marktplein alleen een ruïne staat sinds die brand, die niet, zoals vroom bijgeloof anders wel eens vertelt, alles verwoestte en de kerk spaarde, maar de kerk verwoestte en het tuchthuis liet staan.⁸ Je bent in een arme provinciestad, waar alleen het verblijf van verdachte personen en het speciale politietoezicht aan de nabijheid van de hoofdstad herinnert. De rest is allemaal zoals in een provinciestad: het gedempte mensengedruis, het feit dat iedereen iedereen kent, dat er een arme drommel is die minstens om de dag dienst doet als dronkenlap, en dat er een geestelijk gestoorde is die, bij allen bekend, zijn eigen gang gaat.

Zo zag men enkele jaren geleden in het zuidelijk deel van de Overgade over Vandet,⁹ op een bepaald uur van de dag, een magere lange man met afgemeten schreden heen en

weer lopen over het trottoir. Het opvallende aan zijn gewandel ontging vrijwel niemand, want de weg die hij aflegde was zo kort dat hij ook de niet-ingewijde wel moest opvallen: het was duidelijk dat hij niet voor iets speciaals op pad was en ook geen wandeling maakte zoals andere mensen. Wie hem vaker observeerde kon in zijn geloop een beeld zien | van de macht der gewoonte. Een schipper, die op zijn schip gewend is het dek op en neer te lopen, kiest op de wal een stuk van dezelfde lengte en kuiert die afstand mechanisch heen en weer: evenzo deze wandelaar, of de boekhouder, zoals men hem noemde. Wanneer hij het eind van de straat bereikte, zag men als het ware het omgekeerde van een elektrische schok, namelijk de schok der gewoonte in hem: hij hield halt, bijna op militaire wijze, bleef staan, hief zijn hoofd op, maakte rechtsomkeert, wendde zijn blik weer naar de grond en hervatte zijn wandeling in omgekeerde richting enzovoort.

Hij was uiteraard in de hele buurt bekend; maar hoewel geestelijk gestoord, hoefde hij toch nooit beledigingen te verduren, integendeel, hij werd door de mensen uit de buurt met een zeker respect bejegend. Daartoe droeg zowel zijn vermogen bij als zijn milddadigheid en zijn voordelige uiterlijk. Weliswaar had zijn gezicht de starre uitdrukking die zo kenmerkend is voor een bepaald soort geestesziekte, maar zijn gelaatstreken waren schoon, zijn gestalte was recht en welgebouwd, zijn kleding uiterst verzorgd, zelfs elegant. Echt duidelijk trad zijn gestoordheid ook alleen maar aan de dag 's morgens tussen elf en twaalf uur, wanneer hij heen en weer liep over het trottoir tussen Børnehusbroen¹⁰ en het zuidereind van de straat. Het overige deel van de dag bracht hij waarschijnlijk met zijn onzalige bekommernissen zoek, maar dat trad niet zo naar buiten. Hij sprak met mensen, maakte langere wandelingen, liet zich met

allerlei zaken in, maar tussen elf en twaalf was hij er tot geen prijs toe te krijgen van zijn vaste loopje af te zien, verder door te lopen, iemand antwoord te geven op een vraag, of zelfs maar te groeten; hij die anders de hoffelijkheid zelf was. Of dit uur van de dag de een of andere speciale betekenis voor hem had, of dat de oorzaak was gelegen in een bepaalde, regelmatig optredende lichamelijke gesteldheid, waarvan genoeg voorbeelden bestaan, ben ik tijdens zijn leven nooit te weten gekomen, en na zijn dood was er niemand tot wie ik mij kon wenden om nadere inlichtingen.

Terwijl nu de buurtbewoners met hun gedrag jegens hem bijna deden denken aan de manier waarop de Indiërs een krankzinnige bejegenen, die door hen als een wijze wordt vereerd,¹¹ hadden zij in stilte misschien wel allerlei vermoedens omtrent de reden van zijn ongeluk. Het gebeurt niet zelden dat de zogenaamde verstandige lieden met dergelijke gissingen een minstens even grote aanleg tot krankzinnigheid of misschien meer gekheid verraden dan welke geestesziekte ook bezit. De zogenaamde verstandigen zijn niet zelden onnozel genoeg om alles te geloven wat een gek zegt, en ook niet zelden onnozel genoeg om te geloven dat alles wat hij | zegt dwaasheid is, ondanks het feit dat vaak niemand listiger is in het verbergen van wat hij verbergen wil dan juist een gestoorde, en ondanks het feit dat menig woord van een krankzinnige een wijsheid bevat waardoor de grootste wijze zich niet zou hoeven schamen. Dat is misschien wel de reden dat dezelfde zienswijze, die ten aanzien van de leiding van het bestaan meent dat een zandkorrel en een toevalligheid de doorslag geven, zich ook in de psychologie kan doen gelden; want het is dezelfde zienswijze wanneer men niet ziet dat de waanzin diepere gronden heeft, maar waanzin beschouwt als iets dat zich gemakkelijk uit

het niets laat verklaren, net zoals tweederangs toneelspelers denken dat er geen kunst aan is een beschonken persoon te spelen, hetgeen alleen juist is wanneer men er zeker van kan zijn dat men een tweederangs publiek voor zich heeft. De boekhouder ontzag men echter, omdat men hem mocht, en de mensen bewaarden zozeer het stilzwijgen over hun vermoedens dat mij eigenlijk nooit meer dan één daarvan ter ore is gekomen. Misschien hebben ze er ook in stilte niet meer gehad, dat kan ik net zo goed aannemen, en ik ben er wel toe geneigd ook, om te vermijden dat een hardnekkige argwaan mijnerzijds, dat men er in stilte verscheidene vermoedens op nahield, een aanleg tot gekheid bij mij zou kunnen verraden. Dat vermoeden dan luidde dat hij verliefd was geweest op een koningin van Spanje, en dit vermoeden was een mislukte poging die totaal voorbijging aan een heel opmerkelijk *indicium* [kenteken] bij hem: een uitgesproken voorliefde voor kinderen. In die richting deed hij veel goed, besteedde er in feite zijn vermogen aan, om welke reden hij door arme mensen oprecht werd bemind; en menige arme vrouw scherpte haar kind onder andere in de boekhouder eerbiedig te groeten. Maar 's morgens tussen elf en twaalf groette hij nooit terug. Ik ben er zelf verschillende keren getuige van geweest, hoe menige arme vrouw hem voorbijging met haar kinderen en heel vriendelijk en eerbiedig groette, en haar kinderen evenzo; maar hij keek niet op. En als dan de arme vrouw hem voorbij was gegaan, schudde ze haar hoofd. De situatie was roerend, want zijn milddadigheid was op een geheel eigen manier in bijzondere zin gratis. De bank van lening¹² berekent zes procent, en menige rijke en menige gelukkige en menige machtige en menig tussenpersoon tussen deze en de arme slaat soms woekerwinst uit de gift, maar ten aanzien van de boekhouder kwam de arme vrouw niet

licht in de verzoeking afgunstig op hem te worden of mismoedig vanwege haar ellende, of verbitterd door de armenbelasting,¹³ die de arme niet betaalt in geld maar afboet met gebogen rug en gekrenkte ziel; want ze voelde heel goed dat deze haar welgeboren en edele weldoener | (zo immers drukt de arme zich uit) ongelukkiger was dan zij – zij die van de boekhouder het geld ontving dat ze nodig had.

Maar het was niet alleen om een gelegenheid te hebben tot weldoen dat hij zich voor de kinderen interesseerde, nee, het waren de kinderen zelf en op een heel bijzondere manier. Zodra hij, buiten dat uur tussen elf en twaalf, een kind zag, dan kwam er beweging in zijn anders zo starre gelaatstrekken en er spiegelde zich daarin allerlei verschillende stemmingen. Hij liet zich met het kind in, praatte ermee, en onderwijl observeerde hij het kind met een aandacht, als was hij een schilder die niets anders schilderde dan kindergezichten.

Dit zag men op straat; maar wie zijn kamer zag kon niet anders dan zich nog meer verwonderen. Niet zelden krijgt men van iemand een totaal andere indruk wanneer men hem in zijn eigen huis of op zijn eigen kamer ziet dan elders en bij andere gelegenheden. En dat is lang niet alleen het geval bij goudmakers en anderen die zich bezighouden met de verborgen kunsten en wetenschappen, of met astrologen zoals Dapsul von Zabelthau,¹⁴ die er in de huiskamer net zo uitziet als andere mensen maar wanneer hij in zijn observatorium zit een hoge punthoed draagt, een cape van grauw kalamink, een lange witte baard, en praat met een veranderde stem, zodat zijn eigen dochter hem niet herkent maar denkt dat hij een kerstman is.¹⁵ Ach, men ontdekt niet zelden een heel ander soort veranderingen wanneer men iemand in zijn woning of op zijn kamer ziet en die indruk vergelijkt met hoe die zelfde persoon zich voordoet in het

dagelijks leven. Bij de boekhouder was dit niet het geval, en men zag alleen met verwondering hoe serieus zijn belangstelling voor kinderen inderdaad was. Hij had een niet onaanzienlijke bibliotheek bijeengebracht, maar alle boeken gingen over fysiologische onderwerpen. Men vond bij hem de kostbaarste kopergravures, en daarnaast hele reeksen tekeningen van zijn eigen hand. Hier vond men gezichten die met portretgelijkenis waren weergegeven, en daar een bij een bepaald gezicht aanknopende serie waarin de gelijkenis allengs verdween, ook al bleef er toch steeds een rest van aanwezig. Men trof er gezichten aan, ontworpen volgens mathematische proporties, waarbij de door de wijziging van een bepaalde verhouding veroorzaakte verandering van het geheel aanschouwelijk werd gemaakt in duidelijke contourtekeningen. Men vond er gezichten, geconstrueerd aan de hand van fysiologische waarnemingen, en deze vervolgens nauwkeurig vergeleken met andere gezichten, geschetst op grond van hypothesen. Wat hem vooral bezighield waren familiegelijkenis en de consequenties van de genealogische relatie, | gezien vanuit fysiologisch, fysionomisch en pathologisch oogpunt. Het is misschien te betreuren dat zijn geschriften niet aan het licht der openbaarheid zijn gekomen, want hij was weliswaar geestelijk gestoord, zoals ik verder ervoer, maar een geestelijk gestoorde is niet de slechtste waarnemer wanneer zijn idee-fixe tot een ontdekkerinstinct wordt. Een door nieuwsgierigheid gedreven waarnemer ziet veel, een wetenschappelijk geïnteresseerd waarnemer verdient alle eer, een waarnemer met de geïnteresseerdheid der bekommernis ziet wat anderen ontgaat, maar een geestesziek waarnemer ziet misschien het meeste, zijn observaties zijn scherper en volhardender, net zoals de zintuigen van bepaalde dieren scherper zijn dan die van de mensen. Alleen

spreekt het vanzelf dat zijn waarnemingen moeten worden geverifieerd.

Zodra hij zich aan zijn hartstochtelijke speurwerk overgaf, zoals trouwens op elk ander tijdstip buiten dat uur tussen elf en twaalf, was hij in veler ogen niet gestoord, ofschoon zijn gestoordheid hem juist dan het meest in haar greep had. En zoals aan alle wetenschappelijk onderzoek een x ten grondslag ligt dat gezocht wordt, of, van een andere kant bezien: zoals datgene wat het wetenschappelijk onderzoek bezieling geeft een eeuwige vooronderstelling is welker zekerheid haar bevestiging zoekt in de waarneming, evenzo had ook zijn bekommerde hartstocht een x waarnaar ze op zoek was, een wet die nauwkeurig het overerven van uiterlijke kenmerken aangaf, om met behulp daarvan tot nadere gevolgtrekkingen te komen. En zo had ook die hartstocht een vooronderstelling, waaraan zijn inbeelding een voor hem trieste zekerheid verleende, namelijk dat deze ontdekking hem de bevestiging zou geven van iets treurigs, dat hemzelf betrof.

Hij was een zoon van een kleine beambte, die in armenlijke omstandigheden leefde. Al op jonge leeftijd werd hij in de handel gedaan, bij een van de rijkste kooplieden. Stil, gereserveerd, wat verlegen, deed hij zijn werk met een inzicht en een punctualiteit die de patroon van het huis in hem weldra een zeer bruikbaar employé lieten ontdekken. Zijn vrije tijd besteedde hij aan lezen, aan het leren van vreemde talen, aan de ontwikkeling van een duidelijk tekentalent en aan het dagelijks bezoek aan zijn ouderlijk huis, waar hij enig kind was. Zo leefde hij zijn leven, onbekend met de grote wereld. Zijn positie ten kantore was gunstig, en al spoedig verdiende hij een niet onaanzienlijk jaarsalaris. Als het waar is wat de Engelsman zegt, dat geld deugd baart,¹⁶ even zeker

is het dat geld ondeugd baart. De jongeling kwam evenwel niet in verleiding, maar naarmate jaar na jaar vergeleed, raakte hij meer en meer van de wereld vervreemd. Zelf merkte hij dat minder, want zijn tijd was steeds volledig gevuld. Slechts een enkele keer roerde zich in zijn ziel een vaag besef | dat hij bezig was een vreemde te worden voor zichzelf, of hij kwam zichzelf voor als iemand die plotseling stilstaat en zich bezint op iets dat hij moet zijn vergeten, zonder er ook maar een notie van te hebben wat het is – maar iets moet het zijn. En hij was ook werkelijk iets vergeten, want hij was vergeten jong te zijn en zijn hart zich te laten vermaken op de wijze der jongelingschap zolang de dagen daar zijn.¹⁷

Toen leerde hij een paar andere handelsemployés kennen, die mannen van de wereld waren. Zij zagen al gauw zijn onbeholpenheid, maar hadden anderzijds toch zoveel achting voor zijn kennis en bekwaamheden dat ze hem zijn gebrek eigenlijk nooit lieten merken. Van tijd tot tijd nodigden ze hem ook uit om hen te vergezellen bij een kleine expeditie, mee te gaan op uitstapjes of naar de komedie. Hij deed het, en het beviel hem. Anderzijds hadden de anderen zeker geen nadeel van zijn gezelschap, want zijn schuchterheid hield de vrolijkheid van zijn metgezellen op een nuttige manier binnen de perken, zodat het niet al te uitbundig toeging. En zijn reinheid gaf de geneugten zelf een edeler cachet dan ze anders misschien gewend waren. Maar schuchterheid is geen macht die zich weet te handhaven of te doen gelden. En of het nu die weemoed was, die de wereldvreemde man soms aangreep, die thans tegen hem in opstand kwam, of welke andere reden een rol mag hebben gespeeld, in elk geval werd een rijtoer in het bos besloten met een ongewoon luisterrijk diner. In de uitgelaten stemming waarin het tweetal al verkeerde, werkte zijn schuchterheid op hen alleen maar als een

prikkel, en het pijnlijke besef daarvan werd op zijn beurt een prikkel voor hem, die sterker werkte naarmate de wijn hen meer verhitte. Nu namen de anderen hem op sleeptouw, en in de exaltatie was hij een heel ander mens geworden – en hij was in slecht gezelschap. Ze bezochten daarbij ook een van die oorden waar men, merkwaardig genoeg, de verachtelijkheid van een vrouw met geld betaalt. Wat hier voorviel wist hij zelf niet eens.

De volgende dag was hij gedeprimeerd en misnoegd met zichzelf. De indrukken waren door de slaap uitgewist, maar hij herinnerde zich toch zoveel, dat hij de behoorlijke omgang met deze vrienden voortaan niet meer zocht, laat staan de onbehoorlijke. Was hij tot dusver een vlijtig werker geweest, nu werd hij dat nog meer, en de pijn dat zijn vrienden hem op zo'n manier verleid hadden of dat hij er zulke vrienden op na had gehouden, maakte hem tot een nog terughoudender figuur, waartoe ook de dood van zijn ouders bijdroeg.

Bij de patroon van de handelsfirma daarentegen steeg zijn aanzien naarmate zijn bekwaamheid toenam. Hij was de centrale vertrouwenspersoon, en men was reeds | voor-nemens hem tot medefirmant te maken, toen hij ziek werd, en wel ten dode toe ziek.¹⁸ In het ogenblik dat hij de dood het dichtst genaderd was en reeds op het punt stond “de ernstige brug naar de eeuwigheid”¹⁹ te betreden, werd in hem plotseling een herinnering wakker, een herinnering aan dat voorval, dat tot dusver eigenlijk niet voor hem had bestaan. In zijn herinnering nam het gebeurde een duidelijke gestalte aan, die voor zijn besef zijn leven liet eindigen met het verlies van zijn reinheid. Hij herstelde, maar toen hij genezen van zijn ziekbed opstond nam hij een *mogelijkheid* met zich, en die mogelijkheid vervolgde hem, en hij vervolgde die

mogelijkheid in zijn hartstochtelijk speuren, en die mogelijkheid broedde in zijn zwijgen, en die mogelijkheid bracht zijn gelaatstrekken in menigvuldige beweging wanneer hij een kind zag – en die mogelijkheid was dat een ander wezen aan hem het leven te danken had. En wat hij zocht in zijn bekommernis, en wat hem, ofschoon nauwelijks tot de jaren der mannelijkheid gekomen, tot een oud man maakte, dat was dat ongelukkige schepsel, of de vraag of er zo'n schepsel bestond. En wat hem geestesziek maakte was dat elke nadere weg tot een ontdekking voor hem was afgesneden, aangezien die twee wier gezelschap hem in het verderf had gestort al lang geleden naar Amerika waren vertrokken en taal noch teken meer van hen werd vernomen. En wat zijn gestoordheid zo dialectisch maakte was dat hij niet eens wist of dit alles een gevolg van zijn ziekte, een koortsfantasia was, of dat de dood werkelijk zijn geheugen te hulp was gekomen met een herinnering die aan de werkelijkheid was ontleend. Zie, dat was allemaal de oorzaak dat hij zwijgend en met gebogen hoofd tussen elf en twaalf die korte weg aflegde, en dat hij de overige tijd van de dag die enorme omweg maakte langs de vertwijfelde kronkelpaden van alle mogelijkheden, om zo mogelijk een gewisheid te vinden, en vervolgens datgene wat hij zocht.

Intussen gingen hem in het begin de kantoorwerkzaamheden goed af. Hij was precies en punctueel als altijd. Hij sloeg na in groot- en kopieboeken, maar opeens kon hij het idee hebben dat dit alles nutteloze moeite was²⁰ en dat hij er beter aan zou doen iets heel anders na te slaan. Hij maakte de jaarbalans op, maar soms opeens kon al dat gereken hem voorkomen als een wrange grap wanneer hij aan zijn eigen gigantische rekening dacht.

Toen stierf de patroon van het handelshuis en liet grote

rijkdom na. En daar hij, zelf kinderloos, van de boekhouder had gehouden als van een zoon, wees hij hem ook aan als erfgenaam van een vermogen, als was hij een eigen zoon geweest. En daarop sloot de boekhouder de balans af en werd een man der wetenschap.

Nu had hij *otium* [vrije tijd]. Zijn bekommerde herinnering was hem misschien nog | geen idee-fixe geworden als het leven niet gezorgd had voor een nevenomstandigheid, die soms de doorslag geeft. Het enige familielid dat hij nog over had was een oude man, een neef van zijn overleden moeder, genoemd ‘neef $\kappa\alpha\tau'$ ἔξοχήν’ [kat’ exochèn; bij uitstek], een vrijgezel, bij wie hij na de dood van zijn ouders was ingetrokken en met wie hij dagelijks at, een gewoonte die hij na de sluiting van het handelshuis voortzette. De neef schepte behagen in een zeker soort dubbelzinnige geestigheden, die men, hetgeen psychologisch gemakkelijk is te verklaren, vaker bij ouderen hoort dan bij jongeren. Is het enerzijds zeker dat het simpele, eenvoudige woord dat overblijft wanneer alles gehoord en het meeste vergeten is,²¹ in de mond van de grijsaard een gewicht kan krijgen dat het anders nooit heeft, zo kan anderzijds ook een dubbelzinnigheid, een lichtvaardig woord in de mond van de bedaagde licht een onthutsend effect hebben, vooral op iemand met een dispositie als die van de boekhouder. Onder de staande geestigheden waar de neef altijd weer op terugkwam was ook dit er een, dat geen man, zelfs de getrouwde niet, met zekerheid kan weten hoeveel kinderen hij heeft. Zo was de neef nu eenmaal. Voor de rest was hij een populaire figuur, wat men noemt een gezellige baas, niet afkering van een vrolijke fuif, maar zonder dubbelzinnigheden en snuiftabak kon hij het niet stellen. Daarom lijdt het geen twijfel dat de boekhouder neefs repertoire al vele keren had moeten aanhoren, en daarbij ook die

bewuste dubbelzinnigheid, maar begrepen had hij haar niet en haar in feite niet eens gehoord. Nu evenwel richtte die opmerking zich voortdurend op zijn tere plek, als was ze erop berekend hem te treffen in zijn zwakheid en zijn lijden. Hij verviel weer in zijn tobberijen, en terwijl de woorden van de neef dus bedoeld waren om de conversatie te kruiden, ontwikkelde deze toevallige aanraking de veerkracht van zijn dwangvoorstelling, waardoor deze zich steeds meer in zijn geest vastzette. En zo werkten de zwijgzaamheid van zijn eigen gesloten karakter en de geestigheid van de praatgrage neef met vereende krachten zo lang op de ongelukkige in, dat zijn verstand er op het laatst ernst mee maakte hem de dienst op te zeggen, want in een dergelijke huishouding was het geen dienen meer. En de boekhouder ruilde zijn verstand in tegen geestesziekte.

In de hoofdstad is drukte en verkeer, op Christianshavn daarentegen heerst stilte en rust. Het lijkt of men er geen weet heeft van de plannen en activiteiten die de bewoners van de hoofdstad tot zo'n rusteloze en lawaaiige bedrijvigheid aansporen, of van al de verscheidenheid die aan het rumoer en de drukte van de hoofdstad ten grondslag liggen. Op Christianshavn woonde de arme boekhouder. Daar had hij, in de taal van de werkelijkheid, zijn woonstee, | daar hoorde hij poëtisch gesproken thuis. Maar of hij nu langs de weg van gespecialiseerd historisch onderzoek zocht door te dringen tot de oorsprong van die eerder genoemde herinnering, of dat hij langs de onafzienbare omwegen van algemene menselijke waarnemingen moeizaam en alleen steunend op verraderlijke hypothesen die onbekende x trachtte te veranderen in een benoemde grootheid: hij vond niet wat hij zocht. Soms had hij het gevoel dat hetgeen hij zocht ver weg moest zijn, soms dat het zo dicht bij hem was dat hij al-

leen maar zijn eigen hartzeer gewaar werd wanneer een arme hem namens haar kinderen dankte voor zijn rijke gaven. Het leek hem alsof hij zijn heiligste plicht afkocht, het kwam hem voor als het gruwzaamste dat denkbaar was, als een vader zijn eigen kind een aalmoes gaf. Daarom wilde hij geen dank, opdat die dank niet een vloek zou betekenen, maar hij kon het ook niet laten te geven. En arme mensen hebben zelden zulk een welgeboren en edel weldoener gevonden, en een hulp op zo gunstige voorwaarden.

Een begripvol arts had natuurlijk veel kunnen doen om middels een meer algemene beschouwing die eerste mogelijkheid waarvan alles afhing te ontzenuwen. En zelfs al had hij deze bij wijze van accommodatie, om de poging op een andere manier te wagen, als een trieste zekerheid erkend, dan was hij wederom op grond van zijn medische kennis in staat geweest de consequentie van deze zekerheid door een veelheid van mogelijkheden zo ver op afstand te brengen dat niemand haar meer kon onderscheiden – uitgezonderd de geesteszieke, die door een dergelijke behandeling misschien alleen maar in de war zou zijn gebracht. Zo ziet men dat de mogelijkheid op verschillende manieren werkt. Men gebruikt haar als een vijl: is het voorwerp hard en hoekig, dan vijlt men er de scherpe kant af, maar anders is het bij een buigzaam voorwerp: een botte zaag wordt door vijlen juist scherper. Iedere nieuwe mogelijkheid die de arme boekhouder gewaar werd, scherppte de zaag van zijn bekommernis, die hij eenzaam over het hout moest trekken, nee niet over het hout, maar over zijn eigen ziel. Het zou hem niet geholpen hebben als iemand hem had willen helpen.

Vaak heb ik hem gezien, wanneer hij daar liep door de Overgade over Vandet, en ik zag hem ook bij andere gelegenheden. Maar op een keer trof ik hem aan in een koffiehuis

aldaar. Al gauw vernam ik dat hij eens in de veertien dagen 's avonds daar kwam. Hij las er de couranten, dronk een glas punch en sprak met een oude scheepskapitein die daar elke avond zat. De kapitein was achter in de zeventig, helemaal wit, gezond van uiterlijk, zonder tekenen van ouderdomswakke. Niets in zijn verschijning wees erop (en het was ook vast niet het geval) dat hij op een andere manier dan als zeeman een veelbewogen | leven achter de rug had. Hoe deze twee elkaar hadden leren kennen weet ik niet, maar het was een koffiehuisvriendschap. Ze zagen elkaar alleen daar, en spraken nu eens Engels, dan weer Deens met elkaar, soms een mengelmoes van beide talen. De boekhouder was een heel ander mens: hij kwam de deur binnen, groette in het Engels, wat de oude zeeman deed opleven, en daarbij zag hij er zo schalks uit dat je hem bijna niet zou herkennen. De ogen van de kapitein waren niet meer de beste, met het klimmen der jaren had hij het vermogen verloren het uiterlijk van de mensen te beoordelen. Daaruit liet het zich verklaren dat de boekhouder, die pas ongeveer veertig jaar oud was en er juist hier veel jonger uitzag dan anders, de kapitein kon laten denken dat hij zestig jaar oud was, een fictie die hij consequent volhield. De kapitein was, zoals dat bij een zeeman het geval kan zijn, in alle betamelijkheid in zijn jonge jaren een vrolijke Frans geweest, maar beslist in alle betamelijkheid, want zijn gelaatsuitdrukking was zo waardig en zijn hele wezen zo beminnelijk, dat het met een gerust hart voor zijn leven en voor zijn zeemansgezondheid kon instaan. Hij was nu onvermoeibaar in het opdissen van vrolijke verhalen over de danslokalen in Londen en de pret met de meisjes, en vervolgens over Indië. Daarop klonken ze, midden onder het gesprek, en de kapitein zei: 'Ja, dat was in onze jeugd, nu zijn we oud, ja ik mag eigenlijk niet zeggen wij,

want hoe oud bent u?' 'Zestig jaar', antwoordde de boekhouder, en daarop klonken ze nogmaals. – Arme boekhouder, dat was zijn enige compensatie voor een verloren jeugd, en zelfs die compensatie was als het ware een omgekeerde reactie op de al te zwaar broedende ernst die het gevolg was van zijn geestesziekte. De hele situatie zat humoristisch zo goed in elkaar, het bedrog met de zestig jaar, ondersteund door de Engelse taal, zo diepzinnig, juist als voorwaarde voor het humoristische, dat het mij inscherpte hoeveel men van een geesteszieke kan leren.

Tenslotte stierf de boekhouder. Hij was enige dagen ziek; en toen de dood in ernst kwam en het ogenblik kwam dat hij in ernst de huiveringwekkende brug der eeuwigheid moest betreden, vervaagde de mogelijkheid. Ze was toch een waan-idee geweest, maar zijn werken volgden hem na²² en met hen de zegen van de arme, en ook in de zielen der kinderen bleef de herinnering voortleven aan het vele dat hij voor hen gedaan had. Ik vergezelde hem naar de groeve. Bij de terugkeer van het kerkhof kwam het zo uit dat ik een koets deelde met de neef. Ik wist heel goed dat de boekhouder een testament had gemaakt, en de neef was ook verre van geldgierig. Daarom veroorloofde ik me te zeggen dat er iets weemoedigs in lag dat de dode geen naaste familie had die kon erven wat hij wellicht aan vermogen naliet, dat hij niet getrouwd was geweest en geen kinderen achterliet. Ofschoon werkelijk | door het sterfgeval aangegrepen, meer dan ik had verwacht, en hoewel hij ook in het algemeen een betere indruk maakte dan waarop ik was voorbereid, kon hij zich toch niet weerhouden te zeggen: 'Ja mijn goede vriend, geen man, niet eens een getrouwde kan met zekerheid weten hoeveel kinderen hij achterlaat'. Wat me ermee verzoende dat hij dit zei, was dat het een cliché was, waar hij misschien niets bij dacht; het trieste was er een der-

gelijk cliché op na te houden. Ik heb misdadigers gekend in een strafinrichting, die zich werkelijk gebeterd hadden, werkelijk een indruk van iets hogers hadden gekregen, en wier leven daarvan getuigde, en bij wie het toch gebeurde dat midden in de ernstige dingen die ze over het religieuze zeiden zich de afschuwelijkste reminiscenties mengden, en wel zo dat ze het zelf in het geheel niet merkten.

Langebrog dankt haar naam aan haar lengte; als brug is ze namelijk lang, maar als weg beschouwd stelt haar lengte niet veel voor, waarvan je je gemakkelijk overtuigt door dat stuk weg af te leggen. Wanneer je dan aan de overkant staat, op Christianshavn, dan heb je weer de indruk dat de brug als weg toch lang moet zijn, want je bent er ver, heel ver weg van Kopenhagen.

Verklarende noten

- 1 Langebro [Lange brug] is één van de twee grote bruggen die ten tijde van Kierkegaard Kopenhagen met Christianshavn verbond. Vandaag is ze meer naar het zuidwesten verhuisd en verbindt ze Kopenhagen met Amager.
- 2 Christianshavn is een stadsdeel van Kopenhagen. Het werd in het begin van de 17e eeuw gesticht door koning Christian IV op het eiland Refshale [Vossenstaart]. In 1674 werd het opgenomen in Kopenhagen. Het werd ontworpen door een Nederlandse architect en naar Nederlands model met kanalen en straten volgens een rechthoekig, symmetrisch patroon. Oorspronkelijk bedoeld voor Nederlandse immigranten en tevens als garnizoens- en zee-manstad, groeide het uit tot een stad van handelaars en ambachtslui. In de 18^e eeuw was het een florissant stadsdeel, maar na het staatsbankroet van 1813 en de invoering in 1815 van de korentol door de Engelsen ging het sterk achteruit. Ten tijde van Kierkegaard was Christianshavn een uitgesproken arm kwartier met talrijke sloppenwijken.
- 3 In het Deens staat er 'Mødes og Skillen', letterlijk: 'ontmoeten en scheiden', mogelijk een verwijzing naar *Skilles og mødes*, een vaudeville geschreven door H.C. Andersen.

- 4 Mogelijk een verwijzing naar J.L. Heiberg die in de jaren 1840 een sterke interesse in sterrenkunde ontwikkelde. In oktober 1844 verhuisde het echtpaar Heiberg naar een dokterswoning in Overgaden oven Vandet [Bovenstraat over het Water] op Christianshavn, waar Heiberg op een afzonderlijke etage zijn sterrenkijker (en zijn boeken) installeerde. Kierkegaard ironiseert wellicht Heiberg door te spreken van een 'Stjerne- eller Vandkiger' (lett.: een sterren- of waterkijker, i.e. een waterleidingscontroleur).
- 5 Een relatief grote, gesloten wagen voor het openbaar vervoer volgens een vaste route. In Kopenhagen dateren de eerste door paarden getrokken omnibussen van ongeveer 1842. Ze wexten veel opzien door hun kleurrijke beschildering en hun prachtige namen: De Zon, De Rode Dame, De Leeuw, De Beer, De Noorderster, enz.
- 6 Echo was en Griekse bergnyf, voortdurend nagezeten door Pan. Omdat ze hem afwees, werd ze verscheurd door haar aanbidders zodat alleen haar stem overbleef. In zijn *Metamorphoses*, 3^e boek, v. 356-401 vertelt Ovidius een ander verhaal. Toen Echo de godin Hera bezig hield met haar gebabbel terwijl Zeus het aanlegde met andere nymfen, werd ze bestraft door voortaan alleen nog maar de woorden van anderen te kunnen herhalen. Vanaf dat ogenblik kwijnde ze weg in haar ongelukkige liefde voor Narcissus zodat alleen haar stem overbleef. Zie Publius Ovidius Naso, *Metamorphosen*, (*Grote Baskerville Serie*), Athenaeum-Polak & Van Gennepe, Amsterdam 2011, pp. 80-81.
- 7 Paardenvlees gold algemeen als minder lekker en als goedkoper vlees vergeleken bij ossenvlees. Het werd daarom vooral gegeten door armelui. Om vervalsing te voorkomen mocht het alleen door zogenaamde paardenslagers verkocht worden.
- 8 Het betreft een ruïne op Christianshavns Torv, het marktplein dat ten tijde van Kierkegaard algemeen Børnehustorv [Kindertehuismarkt] werd genoemd omdat de hoofdgevel van het Kindertehuis op de markt gericht was. Het kindertehuis was aanvankelijk een opvoedings- en resocialisatie-instelling, opgericht in 1662, maar ontwikkelde zich tot een strafinrichting voor volwassen misdadigers. Vanaf 1790 heette de instelling dan ook officieel 'Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset' [het tucht-, rasp- en verbeteringshuis], maar in de volksmond bleef men spreken over 'Børnehuset'. In juni 1817 brak er een opstand los waarbij het huis in de fik werd gezet en de hoofd vleugel afbrandde. De gevelmuur langs de markt bleef echter staan als een ruïne tot de jaren 1850.
- 9 Overgaden over Vandet is een straat op Christianshavn langs het Christianshavns Kanal dat het stadsdeel van zuidwest tot noordoost doorkruist. Langs het kanaal lopen twee straten die beide Overgade [Bovenstraat] heten. De straat langs de noordwestelijke kant heet Overgaden neden Vandet [Bovenstraat beneden het Water]; die langs de zuidoostelijke kant heet Overgaden over (nu: oven) Vandet [Bovenstraat over het Water].

- 10 Børnehusbroen [de kindertehuisbrug, gestichtsbrug] is de brug over het Christianshavns Kanal die Overgaden oven en –neden Vandet verbindt met Christianshavns Torv (Børnehustorvet).
- 11 In de traditionele Indische geneeskunde worden geestesziekten hetzij aan een onbalans in de lichaamssappen hetzij aan een bezetenheid door demonen toegeschreven. De eerste soort kan worden behandeld door de geneeskunde; de tweede met religieuze middelen, bv. door gebeden. In de regel hebben Indiërs grote eerbied voor hun zieken, in het bijzonder voor de bezetenen.
- 12 In het Deens staat er 'Assistencehuset'. Het betreft een Kopenhaagse instelling die fungeerde als pandjeshuis. Het huis werd op private basis opgericht in 1688 en overgenomen door de staat in 1753. De instelling bleef bestaan tot in 1975.
- 13 De armenbelasting, waarvan de opbrengst ging naar de armoedebestrijding, werd in Kopenhagen geheven vanaf 1762.
- 14 Dapsul von Zabelthau is een figuur uit E.T.A. Hoffmanns vertelling 'Die Königsbraut' [De bruid van de koning], deel 4 in de raamvertelling *Die Serapionsbrüder* [De broers Serapion], Berlijn 1819-1821. Dapsul is astroloog en trekt zich regelmatig terug in zijn studeervertrek, waar zijn dochter nog nooit geweest is. Als ze op een dag binnenkomt in de kamer, ziet ze haar vader in een leunstoel zitten met een hoge, spitse, grijze hoed op, gekleed in een ruime cape van grijs kalamink (een halfwollen stof, aan één kant geglansd als satijn) en met een valse witte baard. Eerst herkent zij hem niet, maar zodra ze hem herkent, begint ze te lachen en vraagt ze of het al Kerstmis is en hij de rol van 'knecht Ruprecht', de demonische begeleider van de kerstman, wil spelen.
- 15 In het Deens: 'Julebuk' [kerstbok], een persoon die verkleed als bok optrad bij de zogenaamde 'Julestuer' of kerstspelen, waar hij kinderen bang maakte en allerhande streken uithaalde.
- 16 Een dergelijk Engels spreekwoord kon niet gevonden worden. Mogelijk gaat het enkel om een ironische karakterisering van de Engelsen, die in Denemarken vooral na het bombardement van Kopenhagen en de inbeslagname van de Deense vloot in 1807 als genadeloos en materialistisch werden afgeschilderd.
- 17 Cf. Prediker 11, 9.
- 18 Cf. Johannes 11, 4.
- 19 Mogelijk een verwijzing naar de Gjallarbro [Gjallarbrug, de brug over de rivier Gjall] in de Scandinavische mythologie, die van het land van de levenden leidde naar het dodenrijk. In het Noorse middeleeuwse gedicht *Draumkvædet* [Het droomlied] wordt de Gjallarbrug opgevat als de smalle brug die naar het Paradijs leidt en van waarop de slechte mensen in de diepte van de hel worden gestort.
- 20 Cf. Prediker 1, 14 en 4, 16.
- 21 Cf. Prediker 12, 13.
- 22 Cf. Openbaring 14, 13.

Overzicht geplande en verschenen vertalingen

Stadia op de levensweg

Vertaling Jan Marquart Scholtz

Stadia op de levensweg is het grote pseudonieme werk van Søren Kierkegaard uit 1845 waarin centrale thema's uit de eerdere geschriften *Off/Of*, *Vrees en beven* en *De berhaling* bij elkaar komen. Kierkegaard presenteert hier een verzameling manuscripten die door Hilarius Bogbinder zijn ontdekt in een verborgen lade in een tweedehands secretaire.

Opbouwende toespraken in verschillende geest

Vertaling Hans van Munster †

Een tweede deel opbouwende toespraken omvat de bundel *Opbouwende toespraken in verschillende geest*, door Kierkegaard zelf al als één geheel uitgegeven in 1847. Dit boek bevat de bekende, omvangrijke toespraak 'Reinheid van hart is één ding te willen', waarin de eenvoud van geest wordt aangeprezen tegenover de menselijke dubbelhartigheid.

Over mijn schrijverswerkzaamheid & Het gezichtspunt voor mijn schrijverswerkzaamheid

Vertaling Michal van Zelm

Kierkegaard had er behoefte aan de lezer iets over zijn oeuvre uit te leggen. In zijn bekende grootse stijl situeert hij zijn schrijverschap en verklaart de ontwikkelingen erbinnen. Hij licht ook het hoe en waarom van de pseudonieme geschriften toe.

Afsluitend onwetenschappelijk naschrift

Vertaling Jan Marquart Scholtz

Op 27 februari 1846 verscheen onder het pseudoniem Johannes Climacus het *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift bij Filosofische Kruimels*. Kierkegaard noemt het "het werk met een schitterende toekomst". Het boek heeft inderdaad diepe sporen nagelaten in de twintigste eeuw. Heel wat grote namen van het existentialisme, de existentiële fenomenologie en de dialectische theologie werden door dit monumentale werk beïnvloed.

Filosofische kruimels &

Johannes Climacus, *De omnibus dubitandum est*

Vertaling Frits Florin

In *Johannes Climacus of De omnibus dubitandum est* (1842-1843) tracht Kierkegaard op een zo consequent mogelijke wijze te voldoen aan de filosofische eis van zijn tijd: 'Er moet aan alles getwijfeld worden.' Juist omdat hij een existentiële twijfelaar is, die doet wat hij zegt, wordt zijn levensverhaal een satire op de abstract-speculatieve twijfel van zijn hegeliaans geïnspireerde tijdgenoten. Twee jaar later (1844) publiceert Kierkegaard onder het pseudoniem Climacus *Filosofische kruimels of een kruimel filosofie*. Climacus is er uitgegroeid tot een bijzonder scherpzinnig filosoof, die graaft naar de diepste wortels van de menselijke existentie. In *Filosofische kruimels* voert Climacus een scherp onderscheid door tussen geloven en denken, immanentie en transcendentie.

Opbouwende toespraken

Vertaling Hans van Munster †

Naast bekende werken onder diverse pseudoniemen schreef Søren Kierkegaard een reeks *Opbouwende toespraken*. In deze teksten mediteert hij over uiteenlopende religieuze thema's zoals verwondering, hoop, liefde, geduld, berouw en dood. Daarbij staat steeds de verhouding van de afzonderlijke mens tot God centraal.

Oefening in christendom

Vertaling Pieter van Reenen

Met *Oefening in christendom* sluit Kierkegaard zijn pseudonieme oeuvre af. Net als *De ziekte tot de dood* waarmee het een tweeluik vormt, werd het boek toegeschreven aan het pseudoniem Anti-Climacus die als 'waarheidsgetuige' de strenge eisen van het christelijke leven belichaamt.

De ziekte tot de dood

Vertaling Paul Cruysberghs en Frits Florin

In 1849 verscheen van de hand van het pseudoniem Anti-Climacus een cruciaal werk in het oeuvre van Søren Kierkegaard, met de raadselachtige titel *De ziekte tot de dood*. Dit naar eigen zeggen "uiterst waardevol" geschrift wil de lezer bewust maken van de alom verspreide ziekte van de vertwijfeling en biedt daarbij inzicht in de grammatica van de menselijke existentie.

Twee tijdperken - Een literaire recensie

Vertaling Annelies van Hees en Frits Florin

Deze uitgave is de unieke combinatie van de aantrekkelijke, typisch negentiende-eeuwse, anoniem gepubliceerde roman van de Deense schrijfster Thomasine Gyllembourg uit 1845 en Kierkegaards fors uitgevallen 'recensie' - een boek op zichzelf - van deze roman.

Het begrip angst

Vertaling Jan Sperna Weiland, geheel herzien door Frits Florin

Kierkegaard, of zijn pseudoniem Vigilius Haufniensis (de 'wachter' van Kopenhagen), was de eerste die in de wijsgerige antropologie het onderscheid tussen vrees en angst nauwkeurig formuleerde en hanteerde: vrees betekent dat men bang is voor iets concreets, angst dat men bang is voor iets onbekends.

De herhaling

Vertaling Annelies van Hees

De herhaling is een filosofische verhandeling over een centraal thema in Kierkegaards werk. De vraag 'Is herhaling mogelijk in een mensenleven?' en de begrippen die het pseudoniem Constantin Constantius in *De herhaling* aansnijdt en ontwikkelt, raken de kern van Kierkegaards filosofisch-theologisch denken: herinnering en herhaling, beweging, keuze, schuld, vrijheid, sprong, immanentie, transcendentie.

Wat de liefde doet

Vertaling Lineke Buijs en Andries Visser

Ieder mens heeft behoefte aan liefde; aan geliefd te zijn en lief te hebben. Wie het spoor van de liefde zoekt, vindt in Søren Kierkegaards *Wat de liefde doet* een rijkdom aan inspirerende en opbouwende gedachten.

Kierkegaard ziet liefhebben als een vermogen dat ieder mens bezit. Tegelijk is liefhebben een opdracht.

Vrees en beven

Vertaling Andries Visser

Vrees en beven gaat over geloof. Met zijn pseudoniem Johannes de silentio (Johannes 'van' of 'vanuit de stilte') voert Søren Kierkegaard een dichterlijk denker ten tonele die tracht door te dringen in de wereld van het geloof. Er over nadenkend hoe het toch komt dat zijn tijdgenoten daar zo snel mee klaar zijn, komt de silentio tot de conclusie dat ze het zicht op wat geloven eigenlijk is, totaal zijn kwijtgeraakt.

Een idee om voor te leven en te sterven

Negen Essays over Kierkegaard

"Het gaat erom een waarheid te vinden die voor mij waarheid is, de idee te vinden waarvoor ik wil leven en sterven."

Deze woorden zijn ontleend aan Kierkegaards dagboek aantekeningen die hij in de zomer van 1835 in Gilleleje schreef, en vormen de kiem van een omvangrijk en invloedrijk oeuvre in de geschiedenis van de wijsbegeerte en de theologie.

De brief en het fragment is een uitgave bij gelegenheid van de 200ste geboortedag van Kierkegaard. In negen bijdragen reflecteren de leden van de 'Redactie-raad Kierkegaard Werken' op de kern van Kierkegaards denken.